

Əsədova Vüsalə İslam qızı
ADPU, Müasir Azərbaycan dili kafedrası, müəllim

ƏDƏBİ TƏNQİDİN ROMANTİK SƏNƏT AXTARIŞLARI

Annotasiya: Milli və ümumbəşəri ideyaları təbliğ etmək niyyəti ilə nəşrə başlayan “Füyuzat”ın ilk nömrəsinin baş məqaləsində Əli bəy Hüseynzadə füyuzatın köməyi ilə bütün milləti maarifləndirməyi arzu edirdi (3, s.2). Əli bəy Hüseynzadə belə bir sirin olmadığını qeyd etsə də, ən azından onların əlində artıq bir vasitənin olduğunu vurğulayırdı və bu vəsaitlər sırasında o, bədi sözün və ədəbiyyatın da mühüm əhəmiyyət daşımaları fikrini irəli sürürdü.

Açar sözlər: Füyuzat, Əli bəy Hüseynzadə, ədəbiyyat, romantik şeir, realizm.

LITERARY CRITICISM'S INVESTIGATIONS OF ROMANTIC ART

Annotasion: Ali Bey Huseynzadeh wrote in the main article of the first issue of "Fyuuzat", which was published with the intention of promoting national and universal ideas: The great thinker noted that even if there is no such magic "people have tools in their hands to gradually achieve success in the world.(3, p. 2), and among these tools, he considered the art and literature to be important, put forward the idea of importance. Later, he said with regret that the current literature is not yet at the level of awakening the society, giving it pleasure and educating it.

Key words: Fuyuzat, Literature, A. Huseynzadeh, romantic poem, realism.

ИССЛЕДОВАНИЯ РОМАНТИЧЕСКИХ ИСКУССТВ ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКОЙ

Аннотасия: Али-бей Гусейнзаде в основной статье первого номера «Фьюзат», вышедшего с целью пропаганды национальных и общечеловеческих идей, писал: «Я хотел бы найти такое волшебство или заклинание, которое силой моей памяти, весь наш народ объединится - фуюзат - по совести. "чтобы было возможно" (3, с. 2). Великий мыслитель отмечал, что даже если такого волшебства или заклинания не существует, «люди имеют в руках инструменты, позволяющие постепенно достигать успеха в мире и мире» (3, с. 2), и среди этих инструментов он считал искусство и литература, чтобы быть важной.

Ключевые слова: Литература, А.Гусейнзаде, Фуюзат, реализм, романтическая поэма

Milli və ümumbəşəri ideyaları təbliğ etmək niyyəti ilə nəşrə başlayan “Füyuzat”ın ilk nömrəsinin baş məqaləsində Əli bəy Hüseynzadə yazırdı: “Bən istərdik ki, öylə bir sehr, ya əfsun bulunsun ki, anım qüvvətilə bütün millətimizi birdən-birə cəmi – füyuzati – vicadniyyəyə məzhər etmək mümkün olsun” (3, s.2). Böyük mütəfəkkir qeyd edirdi ki, belə bir sehr, yaxud əfsun olmasa da, “insanların tədrisən dünya və üqbada naili-füyuzat ola bilmələri üçün əllərində vəsait vardır” (3, s.2) və bu vəsaitlər sırasında o, bədi sözün və ədəbiyyatın da mühüm əhəmiyyət daşımaları fikrini irəli sürürdü. Daha sonra təəssüflə bildirdi ki, hazırki ədəbiyyat, hələki, cəmiyyəti ayılmaq, ona zövq verib tərbiyələndirmək səviyyəsində deyil. Osmanlı və İran türklərinin “tilsiminə giriftar olmuş” ədəbiyyatı və ədibləri kimi, bizim ədiblərimizin “təbi-şairanə” si uzun illər “güldən, bülbüldən, mey və

məhəbbətdən ayılmamış” (3, s.4), ayılandan sonra da rəhbərlərimizin tövsiyyəsi ilə məktəbə mədhiyyələr yazıb camaatı elmə, sənətə təşviq etsələr də, həqiqi ədəbiyyat və sənət nümunələri yaratmağa müvəffəq olmadılar. Təbii ki, XX əsrin əvvəllərindəki ədəbi prosesi nəzərə alsaq, Əli bəyin ifrata vardığını bildirməliyik. Ə.Hüseynzadə ən azından M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə və M.Hadini nəzərə alıb milli ədəbiyyatımıza qarşı belə kəskin ifadələr işlətməməli idi.

Müəyyən qədər sərt söylənmiş bu fikirdə həqiqət də var və bu həqiqət əslində Ə.Hüseynzadənin və “Füyuzat” məcmuəsinin bədii ədəbiyyat qarşısında qoyduğu tələbləri özündə ehtiva edir. Qeyd edək ki, “Füyuzat”da dərc olunan ədəbi-bədii nümunələrdə bu tələbə, əsasən, əməl olunmuş, mövzu, məzmun və ideya ilə bərabər, əsərləri sənətkarlıq məsələlərinə də ciddi fikir verilmişdir.

“Füyuzat” məcmuəsində ədəbiyyatşünaslığa aid dərc olunmuş əsərləri iki yerə bölmək olar: a) bədii ədəbiyyata nəzəri baxımdan yanaşma və ədəbi tənqid; b) ədəbiyyat tarixçiliyi məsələləri.

Bədii ədəbiyyatın nəzəri problemləri və ədəbi tənqidlə bağlı bağlı jurnalda dərc olunan əsas məqalələrin müəllifləri Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd Kamal, ədəbiyyat tarixçiliyinə aid yazıların müəllifləri isə Əliağa Həsənzadə və Abdulla Sur olmuşdur.

İrəlincədən deyək ki, Əli bəy Hüseynzadənin məqalələrində eyni zamanda ədəbiyyat tarixçiliyinə də meyil hiss olunur. Bunu müəllifin “Tolstoyluq nədir?”, “Abdulla Cövdət” və “Şiller” məqalələrində daha aydın şəkildə hiss etmək olur.

“Azərbaycan ictimaiyyətində Tolstoya maraq və rəğbətə oyanmasında müəyyən xidməti olan Ə.Hüseynzadənin” (1, s.44) “Tolstoyluq nədir?” məqaləsi böyük rus yazıçısı qraf Lev Nikolayeviç Tolstoyu Azərbaycan oxucusuna tanıtmayla yanaşı, Tolstoyun bir yazıçı kimi hansı xüsusiyyətlərə malik olduğunu göstərmək baxımından da maraq doğurur.

Məqalənin təhlilinə keçməzdən əvvəl Ə.Hüseynzadənin müasiri Abdulla Şaiqin bir fikrinə istinad etməyi zəruri hesab edirik. A.Şaiq yazır: “Əli bəy “Füyuzat” məcmuəsi vasitəsilə gəncliyi rus və Qərb ədəbiyyatı nümunələri ilə tanış edirdi. Məsələn, o zaman Azərbaycanda ziyalılar arasında tolstoyçuluq çox yayılmışdı. Belə bir vaxtda Əli bəy “Füyuzat”da “Tolstoyçuluq nə deməkdir?” sərəlvhəsilə məqalə yazmış və bu isə ölkədə tolstoyçuluğun qüvvətlənməsinə səbəb olmuşdur. Çünki Əli bəy bu məqaləsində böyük ədib Tolstoyun yaradıcılığında, sənətindən daha çox təriqətindən yazmışdı” (6, s.203). Bu fikirlə tam razılaşmasaq da, bir qədər sonra görəcəyimiz kimi, müəyyən həqiqətləri də inkar etmək olmaz.

XX əsrin yetmişinci illərində professor Alməmməd Alməmmədov “Tolstoyluq nədir?” məqaləsini Azərbaycanda Tolstoy haqqında yazılmış “ilk böyük həcmli məqalə” (1, s.81) adlandıraraq yazırdı: “Əli bəy Hüseynzadənin Tolstoy haqqında irəli sürdüyü bir çox dəlillərə, hətta Şərqi böyük şəxsiyyətlərlə müqayisələrilə də, yaradıcılığında, fəaliyyətində axtardığı bəzi nöqsanlarla, verdiyi qiymətlə, əsasən, razılaşmaq olar” (9, s.84).

F.ü.e.d. Hüseyin İsrəfil Ə.Hüseynzadənin bu məqaləsindən bəhs edərkən əsəri, əsasən qiymətləndirərək yazır: “...Məqalənin məğzini üç əsas məsələ təşkil edir: müqayisəli şəkildə Tolstoyun dünya ədəbiyyatında yerini və mövqeyini müəyyən edib göstərmək; Tolstoy yaradıcılığının nümunə, örnək olan müsbət, cəhanşümul məqamlarını açmaq; Tolstoy dünyagörüşünün ibrət dərsi verən, düşünməyə sövq edən ziddiyyətli, sönük bədrəmələrini, yanlışlıqlarını açmaq” (5, s.17).

Hər bir millətin tərəqqi və tələsində həmin millətin yetişdirdiyi ədiblərin mühüm rol oynadığını bildirən, “şəəri-milətin meyvələri asari-elm və mərifətdir” (6, s.18) sözləri ilə fikrini qüvvələndirən Əli bəy yazır: “Bu gün Rusiyada yetişmiş olan bir zümreyi-kəsireyi-hükəmə və üdəbaya bütün Avropa və Amerika qibtə ediyor. Lakin bu zümrenin sərəfrazı heç şübhə yoxdur ki, qraf Lev Tolstoydur. Tolstoy sadə Rusiya deyil, bəlkə bütün cahanın ən böyük üdəbasından biridir” (6, s.13). Tolstoyun böyüklüyünü, əsərlərinin müxəlif dillərə tərcümə olunaraq milyonlarca nüsxələrlə çap edilməsinin səbəbini onun yazıçılıq istedadında, hadisələri təsvir edərkən daha çox bədiiyə fikir verməsində, obrazların daxili aləmini ustalıqla açmasında və bununla da oxucuya yüksək zövq verməsi ilə yanaşı, onu tərbiyələndirməsində görən Ə.Hüseynzadənin qənaətinə görə, “Keçmiş əsrlərdə və sair məmləkətlərdə Şekspirin, Getenin, Jan Jak Russonun, Viktor Hüqonun ədəbiyyatda qədər və əhəmiyyəti nə isə, Tolstoyun də zəmanimizdə, Rusiya ölkəsində əhəmiyyəti o qədərdir” (6, s.13). Tolstoyu müsəlman aləminin böyük yazarı – “yeni türklərdən Namiq Kamal bəylə” müqayisə edərək, N.Kamalı “kəlamı möhriq” (yandırıcı, yandıran – V.Ə.), od kimi yaxan, “atəşzəban bir ədibi-şəhir” (alov dilli şöhrətli ədib), Tolstoyu isə “şirinzəban bir həkim” adlandıran müəllif daha sonra Tolstoy yaradıcılığını üç dövrə bölərək onu Firdovsi, Sənai və Sədi ilə müqayisə edir. Tolstoyun “Hərb və sülh” romanını bir rus “Şahnaməsi” adlandıran Ə.Hüseynzadə onu Firdovsinin “Şahnamə”si ilə müqayisə edərək yazır: “Firdovsi Keykavus və Əfrasiyab zamanında iranlıların və turanlıların mübarizə və müharibələrini vəsf etdiyi kimi, Tolstoy da birinci Aleksandr və birinci Napoleon zamanındakı ruslarla firənglərin cəng və cidalını təsvir eliyir... Hər iki əsərdə insan gah cəməət və el şəklində, gah şəxs və fərd halında təsvir olunuyor. Hər iki ədib ara-sıra bəşərin əmaqi-ruhiyyəsini təmiq və şərhinə girişiyorlar. Hər iki ədib xeyir və şərin nədən ibarət bulunduğunu araşdırmaqda böyük cəhd və qeyrət göstəriyorlar. Hər ikisinin nəzəri-həkimanələri bir dərəcədə kəskindir. Hər ikisi də əsərlərini öz millətlərinin vəsaiqi-tarixiyyələrini dərin və ətraflı bir mütaliədən sonra yazmışlardır. Hər ikisi də vətənpərvərdir” (6, s.14-15).

“Şahnamə”ni daha şairanə, “dövri-islama qədər olan bütün İran tarixini itmam və təkmil etmiş” əsər hesab edən Əli bəy Hüseynzadə “Hərb və sülh”ü yüksək qiymətləndirir, lakin onun Rusiya tarixinin müəyyən bir dövrünü əhatə etdiyini və bu səbəbdən də tarixi əks etdirmək baxımından natamam olduğu qənaətinə gəlir.

Bu, əslində belə də olmalı idi. Çünki Ə.Firdovsi Sultan Mahmud Qəznəvinin sifarişi ilə İran şahlarının tarixini yazmışdısa, L.Tolstoy Rusiya -Fransa müharibəsinin onda oyatdığı təbəddülatları və müharibənin ictimai və siyasi mühitdə yaratdığı dəyişiklikləri qələmə almışdır.

Əli bəy Hüseynzadə Firdovsi ilə Tolstoyu müqayisə edərək nəticədə belə bir qənaətə gəlir ki, Firdovsi ömür və yaradıcılıq yolunun sonuna qədər tutduğu məsləkə sadıq qaldığı halda, “Tolstoyun həyatında mühüm bir böhran vaxt oldu. Bu böhrandan sonra başlayan ikinci dövrdə Tolstoy artıq nə Homerdir, nə də Firdovsi. Burada Tolstoyun halı həkim Sənainin halını andırıyor” (6, s.14).

“Sənainin halı” deyəndə Əli bəy Hüseynzadə nəyi nəzərdə tutur? Sualın cavabı elə məqalənin özündə verilmiş, Ə. Hüseynzadə Sənainin həyat və yaradıcılıq yoluna nəzər salaraq bildirmişdir ki, əvvəllər “dünyapərəst” olan Sənai həyatının müəyyən qismini saraylarda keçirmiş, dünyanı keyf məclisi zənn edərək çoxlu tərifnamə və mədhlər yazmışdır. Bir müddətdən sonra dünyanın faniliyini dərk edərək eys-ışrətdən, kübar məclislərdən qaçaraq inzivaya çəkilməyə və bundan sonrakı əsərləri ilə “fəzaili-əxlaqə, ehkami-diniyə və əhvali-mənəviyyəyə dairdir” . Maraqlı orasıdır ki, Sənai yaradıcılığının ilk mərhələsində yazdıqlarını özü öz əlləri ilə məhv etdi, sonrakı dövrdə yazdığı əxlaqi-

dini-fəlsəfi əsərləri isə “özlərini din və məhzəb hərisləri bilən üləmayi-əsrinin (əsrin, zamanın alimlərinin – V.Ə.)” sərəzənışinə düçar oldu (6, s.14).

Dövrünün görkəmli yazıçılarınının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etməklə “Füyuzat”ın səhifələrində nəşr etdirərək onları Azərbaycan oxucusuna tanımaq əsas məqsədlərindən biri olsa da, Əli bəy, bununla kifayətlənmir, bu səpkili yazılıların daha da çox tərcümə olunması və xalqın maariflənməsini təmin etməyə çalışırdı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Almməmmədov Alməmməd. Lev Tolstoy və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: ADPI-nin nəşri, 1972, 114 səh
2. Bağırov Əlifağa. L.Tolstoy və Azərbaycan. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1974, 164 səh
3. Hüseyinov Rafael. Vaxtdan uca. Bakı: “İşiq nəşriyyatı”, 1987, 364 səh.
4. Şaiq Abdulla (Mirzə Abdulla Talıbzadə). “Bir quş”, “Füyuzat” jurnalı, N11
5. Xəndan Cəfər. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü, Bakı: “Yazıçı”, 1980, 248 səh
6. Hüseyinzadə Əli bəy, Getenin “Faust”undan tərcümə, “Füyuzat” 1, 26 noyabr 1906